

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КРИВА Людмила Миколаївна

**ПОБУТ ТА ДОЗВІЛЛЯ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
УКРАЇНИ В 1991–2005 РР.
(НА ПРИКЛАДІ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОБЛАСТЕЙ)**

07.00.01 – історія України

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Запоріжжя – 2023

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент
Дудник Олена Володимирівна,
Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy,
Республіка Польща,
академічний викладач, доктор філософії,
кафедра креативних індустрій

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Константінова Вікторія Миколаївна,
Бердянський державний
педагогічний університет,
професор кафедри історії України

доктор історичних наук, професор
Романюк Іван Миронович,
Вінницький державний
педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
завідувач кафедри історії України

Захист відбудеться «19» вересня 2023 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 17.051.01 у Запорізькому національному університеті Міністерства освіти і науки України за адресою: вул. Жуковського, 66, корпус 1, ауд. 33.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Запорізького національного університету та на офіційному сайті <http://phd.znu.edu.ua/page/1387.ukr.html>

Автореферат розісланий «18» серпня 2023 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Юрій Каганов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Повномасштабне вторгнення російських військ 24 лютого 2022 р. відкрило нову сторінку української історії. Перед владою і суспільством першочерговим постало завдання відстояти право України на незалежність, залучивши для цього всі наявні військові, економічні, інформаційні, дипломатичні ресурси. Внаслідок воєнних дій та ракетних обстрілів усіх без винятку регіонів національна економіка зазнала колосальних утрат, доходи більшої частини українців різко скоротилися. Наразі можна з упевненістю говорити про те, що результат нинішньої російсько-української війни визначатиметься не стільки успіхами на фронті, скільки спроможністю нашої нації консолідуватися довкола ідеї перемоги всупереч украї несприятливій економічній ситуації.

У цьому контексті дедалі частіше в суспільстві згадують «лихі дев'яності», коли багато українців змушені були всіма правдами і неправдами виживати в умовах переходу до ринкової економіки. Саме завдяки кризовим 1990-им рр. українські громадяни набули досвіду соціально-економічної адаптації, і ця загартованість, принаймні на психологічному рівні, має полегшити сприйняття нових матеріально-побутових негараздів. Відключення електроенергії, скорочення розміру реальної заробітної плати, безробіття, товарний дефіцит – усе це, з чим ми стикаємося в нинішньому сьогодні, – усе це мало місце в повсякденному житті покоління 1990-их рр.

З іншого боку, в 1991–2005 рр. глибоких змін зазнав ще один важливий аспект повсякденного життя – сфера дозвілля. Розпад Радянського Союзу прискорив процес інтеграції України до глобального культурного простору та водночас позбавив культуру ідеологічного контролю, що не могло не позначитися на дозвіллі українців. Поступове очищення від культурних і світоглядних радянсько-російських рудиментів у поєднанні зі стрімким розвитком інформаційних технологій стали головними детермінантами дозвіллевої діяльності українців як у 1991–2005 рр., так і нині.

Обрана для вивчення тема має як пізнавальне і наукове, так і практичне значення. Цим і зумовлено її актуальність.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідної теми «Суспільні та етнонаціональні трансформації на території Південно-Східного Поділля XVII–XX ст.» (державний реєстраційний номер 0111U007538) кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі вивчення архівних документів, опублікованих джерел, матеріалів періодичної преси та науково-дослідної літератури комплексно проаналізувати побут і дозвілля жителів міст центральних областей України в 1991–2005 рр.

Для реалізації мети необхідно було виконати такі дослідницькі завдання:

- з'ясувати стан наукової розробки теми, провести аналіз джерельної бази дисертаційного дослідження;
- охарактеризувати особливості добробуту міських жителів у 1990-х – на початку 2000-их рр.;
- висвітлити житлові проблеми населення міст;
- проаналізувати становище міського благоустрою під впливом соціально-економічних процесів;
- вивчити проблему медичного забезпечення містян та боротьбу закладів охорони здоров'я з основними захворюваннями;
- дослідити діяльність культурно-дозвіллевих закладів;
- показати основні тенденції дозвіллевої сфери населення міст у контексті впливу глобалізації;
- визначити перспективні напрямки подальшого дослідження проблеми.

Об'єкт дослідження – повсякдення міського населення в умовах незалежної України.

Предмет дослідження – побут та дозвілля жителів міст у досліджуваний період.

Хронологічні межі – 1991–2005 рр. Вибір нижньої межі зумовлений проголошенням незалежності Української держави як початок нового історичного етапу, верхньої – обранням Президентом України В. Ющенка, який у своїй передвиборчій програмі окреслив нові перспективи соціального розвитку держави з метою досягнення українцями європейських стандартів життя.

Територіальні межі окреслені територією центральної України в адміністративних кордонах Вінницької, Кіровоградської та Черкаської областей. Ці області мають подібний рівень розвитку інфраструктури та господарства.

Методологічною базою дисертаційного дослідження є фундаментальні принципи наукового пізнання діалектики та детермінізму, а також загальнонаукові – історизму та об'єктивності. Для виконання науково-дослідницьких завдань використано такі теоретико-методологічні підходи, як історико-антропологічний, системний та історико-ситуативний. У ході розкриття теми застосовано універсальні загальнонаукові методи (аналізу та синтезу, індукції і дедукції) та спеціальні методи історичного дослідження (історико-порівняльний, історико-типологічний та історико-генетичний). Деталізацію застосованих методологічних підходів для фахового дослідження зазначеної проблематики зроблено в підрозділі 1.3 дисертаційної праці.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному дослідженні теми, яка на час написання дисертаційної роботи не отримала всебічного фахового висвітлення в науковій літературі.

У дисертаційному дослідженні *вперше*: акцентовано на проблемі повсякденної практики виживання жителів міст у 1990-ті рр.; охарактеризовано зміни в споживацькій культурі містян на межі 1990-их – 2000-их рр.; з'ясовано особливості функціонування служб житлово-комунального господарства; проаналізовано діяльність закладів охорони здоров'я в контексті боротьби з найбільш поширеними серед міського населення хворобами; концептуалізовано

трансформацію дозвіллевої практики під впливом інформаційних технологій. **Уточнено:** розкриття динаміки змін у матеріально-побутовій та культурно-дозвіллевій сферах; теоретико-методологічний інструментарій дослідження побуту та дозвілля. **Подальшого розвитку отримали:** об'єктивні та суб'єктивні причини масового падіння рівня життя містян у 1990-ті рр.; трансформація міського простору під впливом соціально-економічних змін; діяльність культурно-дозвіллевих закладів; вплив Інтернету на дозвілля населення.

Практичне значення полягає в тому, що фактологічний матеріал, теоретичні положення, висновки та узагальнення дисертаційної праці значною мірою розширюють знання з періоду 1991–2005 рр. Отримані результати дослідження можна використовувати під час написання узагальнювальних праць з історії України доби незалежності, регіональної історії, робіт із краєзнавства. Ними можна послуговуватися для підготовки лекційних і проведення практичних занять з історії України. Вони стануть у нагоді в подальших дослідженнях побуту, дозвілля і повсякденності суспільства зазначеного періоду.

Особистий внесок здобувача полягає в постановці актуальної наукової проблеми та самостійному комплексному її вирішенні. Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною науковою працею, результатом власних студій автора.

Апробація та впровадження результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи оприлюднені в доповідях на 5 наукових конференціях, зокрема 3 міжнародних: «Християнські цінності в системі освіти: теорія, традиції, практика» (м. Умань, 6 листопада 2015 р.), «Могилянські читання-2015: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» (м. Миколаїв, 12–20 листопада 2015 р.), «Rozdroża. Europa środkowa-wschodnia inter-, wielo-, transkulturowo» (м. Ченстохова, Польща, 8–9 грудня 2015 р.), «Усна історія в епоху змін: соціальні контексти, суспільно-політичні виклики, академічні стандарти» (м. Харків, 1–2 грудня 2016 р.), «Дипломатія доби глобалізації: нові виклики та завдання» (м. Черкаси, 15 грудня 2022 р.), а також на круглому столі «Механізми впливу громадськості та бенефіціарів на забезпечення якості вищої освіти в Україні» (м. Умань, 23 серпня 2016 р.).

Публікації. Результати досліджень оприлюднено в 3 наукових фахових виданнях України, 3 статті – у виданнях іноземних держав, 3 – публікації апробаційного характеру.

Структура дисертації зумовлена метою і завданнями дослідження. Складається зі вступу, трьох розділів (десяти параграфів), висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Загальний обсяг роботи становить 193 сторінки, з них 156 – основний текст. У списку використаної літератури – 305 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність та наукову новизну теми. Визначено предмет та об'єкт дослідження, розглянуто мету і завдання, теоретичне та практичне значення роботи, проаналізовано територіальні та хронологічні межі, методологічну базу, практичне значення й апробацію отриманих результатів.

Перший розділ **«Історіографія, джерельна база, теоретико-методологічні засади дослідження»** складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Історіографія теми»* підкреслено мультидисциплінарний характер дослідження, що зумовило проведення аналізу наукових праць не лише істориків, а й фахівців із соціології, психології, правознавства, медицини, економіки, культурології та філософії. Історіографічний доробок проблем побуту та дозвілля містян авторкою розділено на три групи. До першої належать роботи, опубліковані в 1991–2000 рр. Другу групу представлено науковим доробком, датованим з 2001 р. по 2022 р., третю – працями фахівців із зарубіжних країн.

Тематичне спрямування наукових праць 1991–2000 рр. здебільшого сфокусоване на дослідженні суспільно-політичних, соціально-економічних та культурних перетворень в Україні. І хоч деякі аспекти проблематики побутового життя й дозвілля тією чи тією мірою висвітлено, проте в рамках аналізу міської повсякденності вони предметно і тематично не виокремлені.

Після проголошення незалежності України вітчизняні науковці спрямували свої інтелектуальні зусилля на очищення української історії від ідеологічних нашарувань минулого, вписання її в загальноєвропейський і світовий контекст, застосування сучасних наукових методів та освоєння нових історичних напрямів. Це стосувалося і вивчення зовсім недавнього минулого на тлі глибоких трансформаційних процесів усіх сторін життя населення та перебування молодії Української держави перед низкою небезпечних зовнішніх і внутрішньополітичних викликів. Інтелектуальну рефлексію над «вчорашнім днем» історики здійснювали в ролі сучасника подій. Однією з перших стала стаття «Державотворчий процес в Україні (підсумок першого п'ятиріччя)» С. Кульчицького (1995 р.). Тоді ж трансформація соціально-побутового життя громадян доби незалежності стала об'єктом дослідження для фахівців із соціології, про що, зокрема, свідчить фундаментальна праця «Технологія соціологічного дослідження» Н. Паніної.

Свідченням тенденції до поступового зростання інтересу сучасної української науки до соціально-побутових і повсякденних аспектів історії став 14-й том багатосерійного наукового видання «Україна крізь віки», автором якого є В. Литвин (2000 р.). У книзі приділено увагу соціальному аспекту економічної кризи, основним напрямом державної соціальної політики, висвітлено загальні закономірності розвитку національної культури та українського телевізійного мовлення. Оскільки автор розглянув досліджуваний період у контексті інформаційного суспільства, в його праці відведене місце проблемі появи та розвитку в Україні глобальної мережі Інтернет.

Історіографія 2001–2022 рр. характерна все більшим акцентуванням уваги науковців на соціальних, побутових і повсякденних аспектах історичного розвитку. Тоді ж з'являються праці, які аналізують минуле в зазначених контекстах і вибудовують відповідні теоретично-методичні концепції, особливо з повсякденної історії.

2004 р. О. Удод уперше у вітчизняній історіографії розробив системну мотивацію наукової постановки питань історії повсякденного життя. У наступні роки наукове осмислення повсякденності здійснювалося в окремих монографічних виданнях та на конференціях через формулювання його дефініції та структурування. Утім, історична реконструкція повсякденності здебільшого стосувалася радянської доби, що, зокрема, характерно для започаткованої Інститутом історії України НАНУ монографічної серії «З історії повсякденного життя». Варто при цьому зазначити, що роботи про радянську повсякденність для нас цінні тим, що в них зроблено великий акцент на дослідженні тогочасної ментальності українців, яка мала значний вплив на повсякденну практику 1990–2000-их рр. У цьому контексті варто також виокремити монографію Ю. Каганова про виховання комуністичним режимом «радянської людини».

Особливостям соціально-побутових умов життя населення України в другій половині ХХ ст. присвячені праці Л. Ковпак, у яких окреслено найбільш актуальні проблеми «лихих дев'яностих»: соціальні аспекти переходу до ринкової економіки, головні напрями соціальної політики і соціального захисту населення, розвиток системи охорони здоров'я та екологічна ситуація в державі.

Деякі питання побутової та дозвілєвої тематики висвітлено в краєзнавчих студіях з історії Жмеринки, Могилева-Подільського, Хмільника, Світловодська, Кропивницького, Черкас крізь призму діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, заснування й роботи закладів освіти, культури, медицини. Інформативною є колективна наукова робота вінницьких істориків «Вінниця: історичний нарис», у якій докладно охарактеризовано соціально-економічні наслідки кризових явищ української економіки 1990-их рр., що проявилися в зупинці низки місцевих промислових підприємств і масовому безробіттю, та водночас вказано на поступове зростання в місті товарообігу, розбудову місцевої торговельної та транспортної інфраструктури, пожвавлення будівельного ринку на початку 2000-их рр.

Економічні перетворення Української держави після 1991 р. стали об'єктом чималого наукового інтересу, оскільки ефективність економіки безпосередньо визначала спроможності держави виконувати свої соціальні функції. Зазначені проблеми широко висвітлені в колективній монографії «Економічна історія України: історико-економічне дослідження». Важливі аспекти економічного життя громадян досліджені в працях А. Гальчинського, Ю. Зайцева, Ю. Прилипка.

Проблемам матеріального становища українців з урахуванням специфіки розвитку соціально-економічних процесів у 1990–2000 рр. присвячена колективна праця «Рівень життя населення України». У ній запропоновано концептуальний підхід до вивчення рівня життя та розроблено теоретико-методичний інструментарій для проведення відповідних оцінок.

Чималу кількість наукових студій присвячено проблематиці житлово-комунальної сфери, оскільки її важливість зумовлена не лише забезпеченням соціального благополуччя, а й великим впливом на політичне життя через підвищену чутливість населення. Передусім назовемо праці О. Більовського, Г. Коваленко, Ю. Леги, О. Розмислова, О. Синцової, Т. Строкань, О. Чебан.

Водночас укажемо на такий маловивчений на концептуальному рівні проблемний сектор, як трансформація міського простору в період незалежності України. Значну цінність з пізнавальної та теоретико-методологічної точок зору становить праця О. Гнатюка та О.Кривець, присвячена особливостям пострадянської житлової забудови в окремих мікрорайонах Вінниці та Херсону.

Значний пласт наукових досліджень стосується медичної сфери. У них здебільшого актуалізовано проблеми необхідності покращення системи охорони здоров'я шляхом збільшення державного фінансування та кардинальних реформ. Ґрунтовні праці на цю тему опублікували О. Дудник, О. Корж, П. Романюк, А. Семігіна, А. Шауренко та О. Яремчук.

Великий історіографічний блок становлять праці на культурну та культурно-дозвілєву тематику. Такий ажітаж можна пояснити тим, що зазначена проблематика розкриває сутність цивілізаційної трансформації сучасного суспільства, а тому є об'єктом дослідження фахівців із різних галузей знань: історії, соціології, культурології, педагогіки, філософії, психології.

Комплексно проаналізувала діяльність культурних закладів 1990-их рр. Н. Бабенко. Вона підкреслила важливість значення закладів культури перших років незалежності для організації сімейного дозвілля. Останньому як окремій науково-дослідницькій проблемі присвячені роботи І. Белецької та І. Сушицької.

На початку ХХІ ст. з'явилася низка наукових досліджень про зростання ролі Інтернету в житті суспільства. У них, по-перше, висвітлено технічну складову інтернетизації України – від появи перших мереж у найбільших містах для VIP-клієнтів до поширення інтернет-технологій у домівках звичайних користувачів (Л. Лучко, О. Янченко); по-друге, Інтернет розглянуто в контексті формування інформаційного суспільства (О. Петренко, Д. Третяков); по-третє, проаналізовано процес віртуалізації дозвілля з погляду виникнення такого феномену, як комп'ютерна (ігрова) залежність (О. Гавалешко, О. Гузьман).

У 1990–2000-их рр. культурно-дозвілєва практика населення стала предметом соціологічних досліджень. Серед них передовсім назовемо праці І. Губеладзе, Т. Момот, І. Петрової та Л. Скокової.

Виходячи із зазначених у дисертаційній роботі науково-дослідних завдань, ми об'єднали наукові дослідження зарубіжних фахівців у два блоки. У першому представлені праці з матеріально-побутової тематики, у другому – з дозвілєвої.

У працях, що належать до першого блоку, розглянуто матеріальний аспект повсякденного життя населення в контексті трансформаційних процесів на пострадянському/постсоціалістичному просторі. Це, наприклад, праці К. Вільямса, С. Волласа, Дж. Раунда, А. Стеннінга, К. Хамфрі, С. Харпфера.

Дослідженню трансформаційних процесів у дозвілєвій сфері на пострадянському просторі присвячена стаття К. Роберст та К. Фаган. Огляд

зарубіжної історіографії завершуємо працями Б. Айдіна, Е. Арслана, Б. Велмана, З. Дентцеля, К. Хейторнтвейта, присвяченими впливу Інтернету на дозвілєву сферу в періоди інформаційного та цифрового суспільства.

Підбиваючи підсумки аналізу стану наукової розробки теми, можна констатувати, що проблематика побуту і дозвілля як елементів повсякденності досліджуваного періоду стала предметом аналізу українських науковців лише на початку ХХІ ст. Це зумовлено інерцією традицій радянської історичної школи, в якій «маленькій людині» фактично не відводилося місце в науковому висвітленні подій і явищ, та проникненням у вітчизняну наукову спільноту сучасних концептуальних підходів до вивчення минулого.

У підрозділі 1.2 *«Джерельна база дослідження»* проаналізовано використані для написання дисертаційної роботи неопубліковані та опубліковані джерела.

У дисертації запропоновано таку класифікацію джерел: матеріали центральних і регіональних державних архівів України, офіційно-нормативна документація, статистичні дані, центральні та місцеві періодичні видання 1991–2005 рр. Значну частину матеріалів авторка вперше ввела в науковий обіг.

Опрацьовано та використано матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та державного управління України, поточних архівів Управління культури Вінницької облдержадміністрації, Вінницького обласного центру народної творчості, Департаменту культури, туризму та культурної спадщини Кіровоградської обласної державної адміністрації, Кіровоградського обласного центру народної творчості, Управління культури і туризму Черкаської облдержадміністрації, архіву Черкаського обласного центру народної творчості.

Наступну групу джерел становлять нормативно-правові акти 1991–2005 рр., рішення чи положення яких значною мірою впливали на побут і дозвілля міського населення. Фундаментальні правові основи соціального життя були закладені в Конституції України 1996 р. Серед інших нормативно-правових актів, покликаних реалізувати головні положення Основного закону, ми використали: Закони України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1992 р.), «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (1992 р.), «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (1995 р.); постанови Кабінету Міністрів України «Про додаткові грошові виплати населенню у зв'язку з підвищенням роздрібних цін», «Про приватизацію державного житлового фонду» (1992 р.), «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (1995 р.) тощо.

Особливе зацікавлення викликала Програма діяльності Кабінету Міністрів «Назустріч людям» від 4 лютого 2005 р., яка мала на меті наблизити державу до реальних потреб суспільства шляхом проведення системних змін для покращення матеріального та духовного життя населення.

Великий науковий інтерес становлять статистичні джерела загальнодержавного та регіонального рівнів: «Статистичний щорічник України» та статистичні щорічники Вінницької, Кіровоградської та Черкаської областей, «Україна в цифрах», «Соціальні індикатори рівня життя населення Кіровоградської області», «Транспорт Вінницької області», «Заклади культури та

мистецтва Вінницької області», «Деякі показники здоров'я та діяльності закладів охорони здоров'я Кіровоградської області за 2000 рік» тощо.

Побутову і дозвілєву тематику неможливо дослідити без використання матеріалів періодичних видань. На їхніх сторінках висвітлювалися події, факти та явища, що стосувалися економічного, соціального, культурного та інших сфер життя України та досліджуваних нами регіонів. Велике розмаїття періодичних видань пропонувало фактично необмежене коло повсякденних проблем жителів міст – від стислих повідомлень до аналітичних циклів. Усю періодику ми умовно поділили на центральну, галузеву та місцеву. До першої групи належать «Урядовий кур'єр та «Відомості Верховної Ради України», до другої – «Камертон» та «Медицина Вінниччини», до третьої – «33-й канал» (Вінниця), «Вінниччина», «Ріа-Вінниця», «Уманська зоря», «Вечірня газета» (Кіровоград), «Вечірні Черкаси».

У підрозділі 1.3 *«Теоретико-методологічні засади дослідження»* проаналізовано методологію та методи дослідження.

Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять фундаментальні принципи діалектики та детермінізму. Для написання роботи застосовано історико-антропологічний, історико-ситуативний та системний підходи, а також такі загальнонаукові універсальні принципи, як історизм та об'єктивність. Комплексне дослідження теми передбачає застосування загальнонаукових і спеціальних історичних методів дослідження.

Під час роботи над темою авторка активно задіяла такі логічні методи, як аналіз (усебічне вивчення об'єкта) та синтез (поєднання частин у єдину систему). Зокрема, завдяки їхньому застосуванню вдалося сформувати структуру дисертаційної праці.

Використовуючи методи дедукції та індукції, на підставі дослідження низки однотипних фактів авторка зробила загальні висновки про різні аспекти побутового та дозвілєвого життя містян.

Статистичний метод дав можливість проаналізувати динаміку змін цін на товари широкого вжитку та розмірів доходів населення як базових чинників виявлення змін у рівні життя впродовж 1991–2005 рр. Завдяки описово-розповідному методу авторка мала можливість проілюструвати обставини життєдіяльності людини в умовах економічних перетворень 1990-их рр., їхній вплив на матеріально-побутову та культурно-дозвілєву сфери.

Важливе місце в методологічному інструментарії дослідження побуту та дозвілля населення міст посіли такі спеціальні методи історичного дослідження, як історико-порівняльний, історико-типологічний та історико-генетичний.

Другий розділ **«Соціально-побутові умови життя міського населення в 1990-их рр. XX – на початку XXI ст.»** складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Матеріальний добробут містян»* охарактеризовано вплив економічних перетворень в Українській державі в 1991–2005 рр. на рівень життя міського населення досліджуваних регіонів.

Зазначено, що в 1990-их рр. кризові явища в економіці призвели до різкого падіння добробуту українців. Об'єктивні труднощі, викликані, переходом від

адміністративно-командної економіки до ринкової, порушення циклу виробництва і економічних зв'язків обтяжувалися суперечливою внутрішньою політикою уряду та непристосованістю переважної більшості населення до нових умов життя через сформовану в радянські часи патерналістську модель стосунків між державою та суспільством. Закриття значної кількості підприємств, зниження реальних розмірів зарплати та її несвоєчасна виплата, стрімка інфляція перетворили бідність на соціальну норму, а необхідність виживання – на повсякденну практику. Останнє, зокрема, знаходило вияв у тінізації економіки, масовій стихійній торгівлі, фактично напіваграрному способі життя.

Установлено, що на початку 2000-их рр. падіння загального рівня добробуту припинилося і динаміка змін набула позитивного характеру. Це було досягнуто завдяки стабілізації та росту української економіки, що, своєю чергою, сприяло пожвавленню середнього і дрібного бізнесу. Зростання доходів громадян супроводжувалося розширенням асортименту товарів з поступовим збільшенням частки вітчизняного товаровиробника. У містах спостерігалось формування нової споживацької культури.

У підрозділі 2.2 *«Житлові проблеми жителів міст»* проаналізовано стан житлової інфраструктури та заходи містян для поліпшення своїх житлових умов. Підкреслено, що житло посідало чільне місце у сприйнятті громадянами власного матеріального становища. У досліджуваній період значна частина житлового фонду міст була фізично та морально застарілою, а в 1995 р. рівень забезпеченості населення Кіровоградської та Черкаської областей квадратними метрами житлової площі був нижчим за середні показники в країні. Згідно зі статистикою, майже 72 % наявного житла України було побудовано у 1940–1980 рр. У містах збільшувався перелік будівель з аварійним протіканням покрівель, стиків. У багатоповерхівках потребували повної заміни внутрішньобудинкові мережі тепло-, водопостачання та водовідведення, термін експлуатації яких перевищував 40 років. До того ж через брак достатньої кількості житлового простору стало поширеним явищем проживання в одному помешканні кількох поколінь сім'ї. Водночас великою соціальною проблемою було зростання житлово-комунальних тарифів, на гостроті якого спекулювали низки політичних сил.

Початок 2000-их рр. позначений виведенням будівельного ринку із простою за рахунок надходження в цю сферу приватного капіталу. У містах стали виникати мікрорайони з новобудовами, квартири в яких вирізнялися більшою площею та покращеним обслуговуванням. Щоправда, лише невелика частина населення могла собі дозволити придбати такі помешкання. Переважна ж більшість орієнтувалася на якісне оновлення інтер'єру помешкань, поєднуючи в ньому елементи радянських часів із новими стилями.

У підрозділі 2.3 *«Стан міського благоустрою»* розглянуто основні проблеми житлово-комунального господарства та інфраструктури міст Вінницької, Кіровоградської та Черкаської областей.

Упродовж досліджуваного періоду продовжувалася розпочата ще в УРСР газифікація міських населених пунктів, що, попри позитивні наслідки, посилювало залежність держави від імпорту блакитного палива з Російської

Федерації. Водночас через зношеність водогінних і теплових мереж і несвоєчасне їх оновлення спостерігалось зниження обсягів водопостачання та опалення. Унаслідок збільшення навантаження на енергетичну систему України та складну економічну ситуацію наприкінці 1990-их рр. у містах періодично запроваджували так звані «віялові відключення».

У 1991–2005 рр. змінювався вигляд міст. Найбільш помітні зміни торкнулися обласних центрів – Вінниці, Кіровограда та Черкас. Вони були віддзеркаленням радикальних економічних перетворень від командно-адміністративної радянської до сучасної ринкової системи. Найбільш яскраво він виявився в торговельній сфері, коли стихійні базари 1990-их рр. на початку 2000-их була витіснені торговими центрами та супермаркетами. Ще одним тогочасним явищем стали маршрутні таксі, що створило подвійну інфраструктуру громадського транспорту. Утім, грошові потоки, які ніхто не контролював, сприяли криміналізації цього виду транспорту. У Вінниці це знайшло вияв у серії вибухів у маршрутках у 2002–2003 рр.

У підрозділі 2.3 *«Діяльність закладів охорони здоров'я»* висвітлено основні проблеми медичної галузі в регіонах та боротьбу з найбільш розповсюдженими захворюваннями серед міського населення.

Зазначено, що в 1990-их рр. у містах досліджуваних регіонів виникла ситуація, за якої потреби населення в медичній допомозі суттєво перевищували можливості галузі охорони здоров'я. Це, зокрема, виявилось у зношеності та виході з ладу діагностичної та лікувальної апаратури; нестачі медикаментів, яку компенсували за рахунок самих пацієнтів; незадовільному харчуванні у стаціонарних відділеннях тощо. Усе це зумовлювало необхідність масштабних змін, реформування системи фінансування, впровадження нових економічних методів управління медичною галуззю, більш активного залучення державних і приватних структур.

Водночас у містах, як і в Україні загалом, аж до початку 2000-их рр. спостерігалась демографічна криза, коли смертність перевищувала народжуваність. Ситуацію, щоправда, вдалося дещо виправити завдяки зростанню доходів громадян і збільшенню державної допомоги при народженні дитини, хоч статистика смертності залишалася високою. Наприклад, у Кіровоградській області в 1991–2000 рр. вона зросла з 15,2 % до 17,8 % на 1000 жителів.

Серед причин смертності на першому місці перебували хвороби системи кровообігу, на другому – злоякісні новоутворення, на третьому – нещасні випадки, отруєння і травми, а також хвороби органів дихання та травлення. У цей же період, передусім серед молоді, стрімко зростала кількість хворих на СНІД і ВІЛ-інфекцію, що було наслідком поширення наркоманії та випадкових незахищених статевих контактів.

Перехід до ринкової економіки та неспроможність держави забезпечити достатньо якісне медичне обслуговування населення призвели до появи в містах приватних лікувальних закладів як амбулаторного типу, так і спеціалізованих.

Третій розділ **«Проблема дозвілля жителів міст»** складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Діяльність культурно-дозвілєвих закладів» охарактеризовано роботу працівників культури Вінниччини, Кіровоградщини та Черкащини, спрямовану на організацію культурного дозвілля містян.

Встановлено, що зі здобуттям незалежності у 1991 р. Україна отримала в спадок від Радянського Союзу значну кількість закладів культури, оскільки в СРСР велику увагу приділяли культурно-ідеологічному вихованню громадян. Отримавши такий спадок і втрапивши у кризу 1990-их років, українська влада не спромоглася належно та в необхідній кількості зберегти ці заклади і підтримувати їхню діяльність, хоч вони мали виконувати важливу функцію – сприяти розвитку української національної ідентичності. За таких умов діяльність культурно-дозвілєвих закладів підтримувалася шляхом реорганізації, пошуку альтернативних шляхів фінансування, ентузіазму і творчих потуг культурних працівників. Наприклад, регіональні бібліотеки активізували культурно-просвітницьку роботу, зокрема відзначення пам'ятних дат, проведення різноманітних фестивалів серед клубів і об'єднань за інтересами тощо. Значну увагу бібліотечні працівники приділяли роботі з дітьми. Своєю чергою, заклади клубного типу проводили низку культурних заходів: театралізовані свята, вечори відпочинку, концерти та вистави, виставки декоративно-прикладного мистецтва та спортивно-масові заходи.

Водночас у занепаді перебували донедавна популярні кінотеатри. Це пояснювалося як кризою українського кіновиробництва, що значною мірою негативно позначилося на асортименті кінопродукції, так і зростанням ролі домашнього дозвілля за рахунок масової появи в оселях містян засобів для перегляду фільмів з відеокасет і компакт-дисків.

У підрозділі 3.2 «Індивідуальне та домашнє дозвілля» розкрито тенденцію підвищення ролі індивідуального споживання культурних благ. Головною причиною було активне використання населенням здобутків науково-технічного прогресу, які суттєво полегшували побутові умови, вивільнюючи час для відпочинку.

У 1990-ті рр. у структурі дозвілля панівне місце посіло телебачення. Маючи можливість приймати до 100 каналів, сім'я, особливо молоде покоління, майже весь свій вільний час (нерідко – на шкоду навчанню, заняттям трудовою діяльністю, спортом) присвячувала безсистемному перегляду телевізійних програм. Це передусім пов'язано з тим, що після 1991 р. ефірні канали стали показувати ширший спектр програм, охоплюючи, відповідно, і більшу глядацьку аудиторію, а також поширенням доступного супутникового та кабельного телебачення. Великим попитом користувалися місцеві телевізійні канали, які ознайомлювали містян з подіями регіонального життя Вінниччини, Кіровоградщини та Черкащини.

Однією з особливостей початку 1990-их рр. була надзвичайна популярність телевізійних серіалів. На кінець 1990-их рр. в українському телевізійному просторі на зміну південно- та північноамериканським серіалам прийшла російська телепродукція. Оскільки вона здебільшого висвітлювала життя представників криміналітету, це мало негативні соціальні наслідки, що,

наприклад, проявлялося в появі у школах «бригад» з прізвиськами з популярного однойменного серіалу. Важливо й те, що телесеріали на кримінальну тематику не лише поширювали серед населення ментально чужі йому цінності, а й прив'язували глядацьку аудиторію до єдиного культурного простору – так званого «руського мира».

Індивідуалізації дозвілля сприяло також поширення на місцевих ринках точок із продажу та прокату «піратської» відеопродукції. У 2000-их рр. на зміну касетним програвачам відеоформату VHS прийшли пристрої, які відтворювали відеопродукцію в цифровій якості на DVD. Тоді ж масова поява домашніх комп'ютерів дала можливість переглядати фільми на моніторах.

У підрозділі 3.3 «*Віртуалізація дозвілля*» зазначено, що в досліджуваний період помітну, а згодом і визначальну роль у трансформації дозвіллевої сфери містян стала відігравати глобальна мережа Інтернет.

У 1990–2000-их рр. кількість інтернет-користувачів демонструвала неухильне зростання. Збільшення швидкості передачі даних та відносна доступність тарифів привели до того, що в 2006 р. кількість абонентів у державі перевищила 4 млн. Водночас варто звернути увагу на те, що на початку ХХІ ст. можливість підключення до Інтернету залежала від статусу і рівня розвитку міста. Жителі обласних центрів мали найкращі можливості стати користувачами мережі, і саме в них дедалі частіше реальне дозвілля переходило у віртуальний простір.

Можливість отримання незнаних раніше відчуттів у віртуальному просторі під час комп'ютерних ігор чи спілкування з людьми незалежно від їхнього місця розташування, що стирало будь-які просторові бар'єри, до того ж за невисоких фінансових витрат порівняно з іншими традиційними розвагами, робило віртуальне дозвілля більш доступним і привабливим.

На початку 2000-их рр. у містах виник такий соціокультурний феномен, як «кіберкультура». Це знайшло втілення у практичній діяльності популярних серед молоді інтернет-клубів, центрів інтерактивної музики, що вдалися до принципово нових засобів проведення колективного дозвілля. Тож можна стверджувати, що не завжди віртуальне дозвілля сприяло його індивідуалізації.

Найбільшою проблемою віртуалізації дозвілля була комп'ютерна та ігрова залежності, які мали як фізіологічний, так соціальний негативний вплив. Наприклад, у комп'ютерних клубах досить часто відвідувачі годинами просиджували в місцевих інтернет-чатах, обмінюючись між собою новинами та різним контентом, зокрема порнографічного характеру. Прикметно, що серед них було багато неповнолітніх.

У **висновках** узагальнено результати дослідження та сформульовані положення, винесені на захист.

1. Досліджувана проблематика стала предметом аналізу українських науковців лише на початку ХХІ ст. Це зумовлено збереженням у 1990-их рр. впливом радянської історичної науки, у якій пріоритетними були політична та економічна історії. Проблеми побуту та дозвілля висвітлено нерівномірно як у всеукраїнському, так і в регіональному контексті. Найбільше робіт присвячено проблемам матеріального добробуту українців, житлово-комунальної сфери,

культурному дозвіллю. Своєю чергою, дослідники порівняно менше охарактеризували зміни зовнішнього вигляду міст у зв'язку з радикальними соціально-економічними перетвореннями, діяльність медичних закладів та стан здоров'я населення, розвиток Інтернету та його вплив на повсякденність міського населення.

Використані для написання роботи джерела були систематизовані та критично осмислені. Джерельну базу з історії побуту та дозвілля міського населення центральних регіонів України в 1991–2005 рр. можна вважати репрезентативною і достатньою для розкриття теми. Вона в себе включає матеріали з архівних фондів, статистичних збірників, нормативно-правових актів, центральних і місцевих періодичних видань.

2. Досліджуваний період характеризується радикальними змінами в матеріальному добробуті жителів міст обласного підпорядкування Вінниччини, Кіровоградщини та Черкащини. Головна проблема містян полягала в необхідності пристосування до незвичних умов ринкової економіки, які прийшли на місце більш зрозумілої для них радянської адміністративно-командної економічної системи. Великою проблемою було патерналістське ставлення переважної частини пострадянського суспільства до держави, коли люди покладалися передусім на державні інституції, а не на самих себе. Це надзвичайно загострило проблему соціально-економічного становища населення в першому десятилітті української незалежності, поширювало ностальгію за Радянським Союзом. Бідність стала загальною соціальною нормою і маркером епохи.

Необхідність прогодувати себе та свої родини штовхала багатьох українців до радикальних заходів, що полягали в опануванні нових професій (найчастіше у сфері торгівлі), жорсткої економії на продуктах харчування і предметах першої необхідності. Усе це відбувалося в умовах існування так званої субекономіки, про що свідчило кількаразове переважаюче загального споживання населення над його доходами. Вона включала в себе тіньову економіку (неоподаткована господарська діяльність) та ведення багатьма жителями міст напіваграрного способу життя. Довгоочікуване досягнення української економіки стабілізації на межі XX і XXI ст., коли, здавалося, безупинне падіння змінив підйом, фактично повністю зупинили процес масового збідніння, пожвавивши і розширивши внутрішній ринок, формуючи нову споживчу культуру і змінюючи колективні уявлення про стандарти життя.

3. Значні зміни відбулися в житловій сфері. У 1990-ті рр. українські тенденції в економіці та зuboжіння більшої частини населення зумовили кризу в будівельній сфері. Це відбувалося на тлі загальної зношеності житлового фонду країни, де майже три чверті будинків були зведені в 1940–1980-их рр. Серед них – багато малогабаритних квартир – «хрущовок», зокрема в будинках панельного типу, строк експлуатації яких не перевищував шістдесяти років. Придбання житла в сучасних будинках для широкого загалу було майже нездійсненною мрією.

Позитивна економічна динаміка початку 2000-х рр. та відчутний ріст доходів громадян деякою мірою пом'якшили гостроту проблем житлової сфери. Оскільки житлові будинки зводилися на кошти приватних інвесторів, це привело до того,

що з інструменту реалізації державної соціальної політики житлове будівництво перетворилося на високоприбутковий бізнес.

Досліджуваний період позначений переходом від мінімальних інвестицій людей у модернізацію житла до своєрідного потягу до престижності як способу соціального самовираження. На зміну «косметичному ремонту» 1990-их прийшов «євроремонт» 2000-их. Багато помешкань були дивовижним поєднанням окремих елементів інтер'єру радянських часів з новими стилями, ніби символізуючи ментальні трансформації тих часів.

4. Період 1991–2005 рр. ознаменувався двома характерними й тісно пов'язаними між собою тенденціями в розвитку міського благоустрою. Перша полягала в різкому скороченні через економічну кризу видатків з державного та місцевого бюджетів на вирішення нагальних проблем житлово-комунальної та транспортної сфери. До цього додавалася відсутність кадрового та ресурсного забезпечення, необхідного для виконання завдань і повноважень місцевого самоврядування, що значною мірою дісталось у спадок від радянських часів. За таких умов муніципалітети змушені були налагоджувати співпрацю з місцевими підприємцями, що часто призводило до виникнення корупційних сфер, зокрема напівкримінального характеру.

Друга тенденція знайшла своє вираження в численних виявах приватної ініціативи з боку містян з метою мінімізації залежності від традиційних способів отримання комунальних послуг (обігрівачі для води, системи автономного опалення), створенні альтернативи державним і муніципальним структурам-монополістам у міському транспорті.

Змінювався зовнішній вигляд міст. У 1990-их рр. масове закриття підприємств спричинило занедбання і спорожнення величезних промислових територій, які в кращому разі орендували приватні підприємці для комерційної діяльності. Унаслідок вимушеної перекваліфікації безробітних міські вулиці заповнили місця стихійної торгівлі. У середині 2000-их рр. їх стали швидко витісняти новостворені об'єкти інфраструктури – торговельні центри та продуктові й технічні супермаркети.

5. Справжнім бичем часу можна вважати стан системи охорони здоров'я. У перші десятиріччя незалежності в Україні існувала низка проблем, які негативно вплинули на розвиток медичної галузі. Найбільша з них полягала в постійному недофінансуванні з боку держави, що погіршувало і без того невисокий рівень здоров'я населення, не останньою чергою пов'язаним із наслідками аварії на Чорнобильській АЕС 1986 р.

Попри поступове зростання народжуваності на початку 2000-х рр., кількість населення України постійно скорочувалося через непомірно високий рівень смертності. Велику небезпеку для громадян становили хвороби системи кровообігу, злоякісні новоутворення, туберкульоз та ВІЛ-інфекції.

Низьку якість медичних послуг у державних профільних закладах частково компенсували приватні лікарські установи загального та вузькопрофільного типу як в Україні, так і за її межами. Утім, в умовах загального невисокого рівня життя лише небагатьом українцям це було доступним.

6. Після проголошення незалежності України в дозвіллі її громадян відбулися важливі зміни, що стало складовою частиною процесу тотальної трансформації життя суспільства.

Настання постідеологічної доби та перехід держави до ринкової економіки не могли не позначитися на діяльності культурних закладів. У часи існування Радянського Союзу ці заклади були інструментом комуністичного режиму, виконуючи важливу роль у вихованні громадян, передусім молоді. Вони поєднували культурно-просвітницьку роботу з укоріненням радянських цінностей. Саме тому після 1991 р., коли така необхідність використання культури відійшла в минуле, як і патерналістська роль держави у сфері дозвілля, відбулося суттєве скорочення культурних закладів. До того ж економічна криза спричинила недофінансування культурної галузі.

Утім, діяльність закладів культури, зокрема культурних клубів, не припинялася. Слабкість державного фінансування значною мірою була компенсована ентузіазмом працівників культури на місцях, які організовували різні культурно-мистецькі та просвітницькі заходи, конкурси народної творчості, фестивалі, залучаючи для цього різних спонсорів і меценатів. Пошук шляхів для організації нових культурно-просвітницьких форм дозвілля в 1990-ті роки супроводжувався занепадом кінотеатрів, які в радянські часи займали міцні позиції у сфері відпочинку містян.

7. Упродовж досліджуваного періоду в дозвілльєвій сфері міського простору Вінниччини, Кіровоградщини та Черкащини спостерігалися тенденції, характерні як для всієї України, так і для світу загалом.

Наприкінці ХХ ст. Україна входила в епоху постіндустріального (інформаційного) суспільства та впритул наблизилася до цифрової доби. Розпад СРСР і падіння «залізної завіси», вестернізація, глобалізація, потрапляння на ринок прийнятних за якістю та ціною здобутків технічного прогресу, які активно використовувалися в побуті, вивільнюючи вільний час та його урізноманітнюючи, – усе це прискорювало процес індивідуалізації дозвілля. Це означало, що дедалі більша частина населення міст стала надавати перевагу домашньому відпочинку над публічним. Якщо в 1990-ті рр. використовували такі технічні засоби, як телевізор та відеомагнітофон, то в 2000-ні рр. – комп'ютери та Інтернет.

На початку ХХІ ст., під впливом масового поширення інформаційно-комунікаційних технологій, одночасно з індивідуалізацією дозвілля відбувався процес його поступової віртуалізації. Наявність удома під'єданого до Інтернету комп'ютера створювала для користувачів нові умови для проведення вільного часу. Особливо це стосувалося молоді, серед якої на початку 2000-х рр. часто виникала комп'ютерна та ігрова залежність, що негативно позначалися на її фізичному та психічному здоров'ї, соціалізації.

8. Перспектива подальших досліджень окреслюється через предмет дослідження, оскільки було проаналізовано такі аспекти повсякденного життя містян центральних областей України, як побут і дозвілля. Відповідно, логічним продовженням є здійснення комплексної реконструкції повсякденності міського

населення 1991–2005 рр. з акцентом на найбільш характерних її рисах, визначених контекстом досліджуваного періоду.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Крива Л. М. Проблеми житлової політики української влади у 90-х рр. XX ст. (регіональний аспект). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка*. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 1. Ч. 3. С. 62–66.

2. Крива Л. М. Характеристика діяльності закладів культури центрального регіону України в 90-х рр. XX ст. – початок XXI ст. *Гілея*. 2015. Вип. 96. С. 136–141.

3. Крива Л. М. Стан та проблеми медичного обслуговування міського населення України в перше десятиріччя незалежності (на прикладі центральних областей України). *Historia III Polsko-ukraińskie spotkania młodych historyków naukowych*. Częstochowa, 2016. С. 223–231.

4. Дудник О., Крива Л. Соціальні параметри повсякденності в Україні на початку Незалежності (1991–1993 рр.). *European philosophical and historical discourse*. 2019. Vol. 5. С. 21–26.

5. Dudnyk O., Szaurenko A., Krywa L. Rozwój opieki zdrowotnej na Ukrainie (lata 90. XX – początek XXI w.). *Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich*. Toruń, 2019. S. 207–225.

6. Крива Л., Герасимов Т. Українці в «лихих дев'яності»: повсякденна практика виживання. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. Вип. 57. Т. 2. С. 9–15.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Крива Л. М. Статистичні дані як джерело вивчення історії повсякдення населення України (90-ті рр. XX ст. – поч. XXI ст.). *Місто. Культура. Цивілізація. Матеріали V міжнародної науково-теоретичної інтернет-конференції, Харків, квітень 2015 р.* Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. С. 65–67.

8. Крива Л. М. Особливості європейського досвіду реалізації соціально-гуманітарної політики в Україні (1991–2005). *Дипломатія доби глобалізації: нові виклики та завдання : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 15 грудня. 2022 р.* Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2022. С. 70–72.

9. Крива Л. М. Інтернетизація сфери дозвілля містян на початку XXI ст. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Розбудова інноваційних економіки, менеджменту та освіти в умовах нової соціальної реальності». Київ, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 25 травня 2023 р. С. 24–26.

АНОТАЦІЇ

Крива Л. М. Побут та дозвілля міського населення України в 1991–2005 рр. (на прикладі центральних областей). Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2023.

У дисертаційній праці на основі широкого кола джерел досліджено особливості соціально-побутового та культурно-дозвілєвого життя жителів міст обласного підпорядкування Вінницької, Кіровоградської та Черкаської областей.

Охарактеризовано особливості матеріально-побутового становища містян досліджуваних регіонів. Висвітлено проблеми в житловій та житлово-комунальних сферах як основні соціальні індикатори життя міського населення в 1991–2005 рр. Акцентовано увагу на функціонуванні медичної системи, яка в 1990-ті рр. зіткнулася з низкою перешкод матеріального та організаційного характеру.

Проаналізовано роботу культурних закладів центральних областей в умовах трансформації ролі держави в культурно-дозвілєвій сфері населення після розпаду СРСР. Указано на основні зміни у сфері дозвілля містян під впливом глобалізації, постмодерну, прискореного науково-технічного прогресу. Унаслідок цього дедалі більша частина жителів міст, особливо молоді, стала віддавати перевагу індивідуальним формам проведення дозвілля над публічними.

З'ясовано, що в перше десятиріччя незалежної України розпочався процес віртуалізації дозвілля, зумовлений швидким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Уже на початку ХХІ ст. мережі Інтернету за порівняно короткий час перетворилися з елітарного на масовий інструмент дозвілєвої сфери.

Ключові слова: побут, дозвілля, повсякденність, добробут, міста, культура, центральні області, Україна.

Kryva L. M. Life and leisure of urban population of Ukraine in 1991-2005 (on the basis of the central oblasts). Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences in the speciality 07.00.01 – History of Ukraine. Zaporizhzhia National University – Zaporizhzhia, 2023.

Based on a wide range of sources, the dissertation examines the peculiarities of social, domestic, cultural, and leisure life of city residents of Vinnytsia, Kirovohrad and Cherkasy oblasts.

The paper describes the state of scientific development of the topic and its reference sources, and defines the theoretical and methodological tools of the study. The detailed historiographical analysis of the studied issues indicates the absence of comprehensive works on the life and leisure of the citizens in modern Ukrainian historical science. To some extent, this is due to the relatively long process of moving

away from the traditions of the Soviet historical school and the integration of the national scientific space with the world, especially the Western European one, where a considerable emphasis is placed on social and everyday history.

It is noted that the sources of the work are based on unpublished archival documents of the Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Public Administration of Ukraine, regional archives of departments of statistics and culture, current regional archives of folk art centres, as well as mass media materials of Vinnytsia, Kirovohrad and Cherkasy oblasts. The presented sources are complemented by statistical compilations and regulatory acts. Thus, the wide range of sources used makes it possible to comprehensively analyse various aspects of the chosen topic.

The methodological basis of the study is the fundamental principles of dialectics and determinism, as well as the general scientific principles of historicism and objectivity. To comprehensively cover the everyday life and leisure of the urban population of the central regions of Ukraine, the author applies historical and anthropological, historical and situational, and systematic approaches, and uses general scientific and special historical research methods.

The modern scientific literature studied by the author and the primary sources used by her allowed to characterise the peculiarities of the material and living conditions of the citizens of the studied oblasts in the context of the transition of the Ukrainian economy from a command administrative type to a market economy. It is noted that difficulties in adapting to new living conditions were caused by both objective and subjective factors. The psychological aspect of the problem played a significant role.

From the same conceptual position, the problems in the housing and communal spheres are highlighted as the main social indicators of urban life in 1991-2005.

Attention is focused on the functioning of the medical system, which in the 1990s faced enormous financial and organisational obstacles. The author describes the activities of healthcare institutions in the context of combating the most common diseases among the population, overcoming the consequences of the Chornobyl accident, and contributing to the improvement of the demographic situation in the regions. The article highlights the measures taken by the authorities to improve medical care for patients by introducing the Family Medicine Institution.

The author analyses the work of cultural institutions of the central oblasts in the context of the transformation of the role of the state in the cultural and leisure sphere of the population after the collapse of the USSR. It is noted that against the background of its total state underfunding, the importance of creative and organisational efforts of employees of institutions has increased in order to enhance the cultural development of youth and children, focused on the revival of Ukrainian national identity.

The author points out the main changes in the sphere of leisure activities of citizens under the influence of globalisation, postmodernism, and accelerated scientific and technological progress. As a result, an increasing number of urban residents, especially young people, began to prefer individual forms of leisure to public ones. While in the 1990s this was actively promoted by an increase in the range of television

products and the spread of video recorders with illegal content, in the 2000s it was facilitated by the massive emergence of personal computers.

It has been found that in the first decade of independent Ukraine, the leisure virtualization process began, driven by the rapid development of information and communication technologies. Already at the beginning of the twenty-first century, the Internet networks in a relatively short time turned from an elite to a mass tool of the leisure sphere. It has been established that one of the side effects of leisure virtualisation is the spread of computer addiction and gaming addiction, mainly among children and young people.

Keywords: life, leisure, everyday life, well-being, cities, culture, central oblasts, Ukraine.